

І. М. БОКОЧ

Іван Михайлович Бокоч, викладач Київського університету права НАН України

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДОВОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Злочини проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, – це самостійна група суспільно небезпечних посягань, які передбачені у розділі XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК). До цієї групи злочинів проти правосуддя належать: «Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою» (ст. 371 КК), «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» (ст. 372 КК), «Примушування давати показання» (ст. 373 КК), «Порушення права на захист» (ст. 374 КК), «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист» (ст. 380 КК), «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» (ст. 381 КК), «Розголошення даних досудового слідства або дізнання» (ч. 2 ст. 387 КК).

На сьогодні у теорії кримінального права комплексна кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя, які вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, не здійснювалася, тим більше, самостійно не досліджувалося питання про видовий об'єкт цієї групи злочинів. Дослідниками, які вивчали відповідну проблему, є: Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, І. С. Власов, А. В. Галахова, Л. Д. Гаухман, С. С. Дідик, О. О. Кваша, О. М. Костенко, Я. М. Кульберг, Л. В. Лобанова, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, Ш. С. Рашковська, З. А. Тростюк, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк та інші науковці. Однак, як зазначалося вище, проблема встановлення видового об'єкта злочинів проти правосуддя, які вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, у працях цих науковців комплексно не вивчалася.

Насамперед зазначимо, що в теорії кримінального права питання про сутність об'єкта як елемента складу злочину залишається чи не найбільш дискусійним у теорії кримінального права. При цьому об'єктом злочину визнають: правові норми (А. А. Піонтковський, М. С. Таганцев, В. Д. Спасович)¹; суспільні відносини (Д. С. Азаров, В. К. Глістін, М. Й. Коржанський, А. А. Музика, Б. С. Нікіфоров, В. Я. Тацій)²; правові відносини (С. Я. Лихова, О. М. Готін, І. І. Присяжнюк)³; правові блага (інтереси) (В. М. Винокуров, С. Б. Гавриш)⁴; охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми в суспільстві (О. М. Костенко)⁵; людина (Г. П. Новосолов, В. П. Ємельянов)⁶; соціальні цінності (П. П. Андрушко, Є. В. Фесенко)⁷; соціальна безпека (О. Загелєпін)⁸. Не вдаючись у суть цих концепцій, не критикуючи жодну з них, все ж зазначимо, що, на нашу думку, теорія суспільних відносин як об'єкта злочину є найбільш універсальною та найбільш точно описує механізм заподіяння шкоди за вчинення злочинів.

Як відомо, об'єкт злочину може бути класифікований за різними підставами, але найбільш поширеною у теорії кримінального права є класифікація «за вертикаллю» та «за горизонталлю». За вертикаллю об'єкти класифікуються, як правило, на загальний, родовий та безпосередній. Згодом окремі науковці дійшли висновку про те, що такий поділ об'єктів злочину «за вертикаллю» є або неповним, або, навпаки, громіздким. Так, Б. С. Нікіфоров вважає, що тричленна класифікація не є суто науковою, оскільки відповідно до багатьох складів злочинів виокремлюється лише два види об'єктів: загальний і родовий (спеціальний), або загальний і безпосередній⁹. М. І. Федоров, не підтримуючи тричленну класифікацію, зазначав, що загально-го об'єкта злочину не існує. Він – це лише поняття, а не реальне явище суспільного життя. Тому загальний об'єкт ні для науки, ні для практики нічого не дає і від нього потрібно відмовитися¹⁰.

Окремі вчені-криміналісти є прихильниками не тричленної, а чотирьохчленної класифікації об'єкта злочину¹¹. Вперше її запропонував Є. А. Фролов, який виокремлював підгруповий (видовий) об'єкт злочину, що займає проміжне місце між родовим та загальним об'єктом і є частиною, підсистемою родового об'єкта, перебуваючи з ним у відносинах «рід-вид»¹². Як зазначає В. Я. Тацій, виділення видового (підгрупового) об'єкта не суперечить тричленній класифікації, а існує поряд із нею – для виокремлення окремих груп суспільних відносин, які входять до родового об'єкта¹³. Окремі науковці пропонують більшу кількість видів об'єктів злочинів «за вертикаллю». Так, на думку російського дослідника Л. Л. Круглікова, ієрархія об'єктів в Особливій частині КК РФ виглядає так: 1) загальний об'єкт; 2) об'єкт розділу (ще потрібно підшукати його адекватне найменування); 3) об'єкт глави (який потрібно було б іменувати родовим); 4) груповий об'єкт (він і в подальшому повинен використовуватися для класифікації посягань у межах глави); 5) підгруповий об'єкт; 6) видовий об'єкт – суспільні відносини, які порушуються видом злочину; 7) безпосередній об'єкт, який порушується конкретним посяганням¹⁴.

Зазвичай, виділення видового об'єкта злочину в Україні певним чином може бути поставлене під сумнів, оскільки Особлива частин чинного КК поділена лише на розділи, які, як відомо, виділяються законодавцем з урахуванням родового об'єкта злочинів, що у ньому передбачені. Однак з навчальною метою виок-

ремлення видового об'єкта є надзвичайно корисним, оскільки допомагає комплексно охарактеризувати ті суспільні відносини, які поставлені під охорону відповідного виду злочинів.

Ще одне дискусійне питання, що стосується предмета нашого дослідження, полягає у тому, чи належать органи, які провадять досудове розслідування, до тих, що здійснюють правосуддя. З цього приводу у теорії кримінального права існує дві точки зору. Перша з них полягає у тому, що правосуддя – це правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави (В. С. Бігун, В. Т. Маляренко)¹⁵. Ця точка зору базується на конституційному положенні та правових позиціях Конституційного Суду України. Так, відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. За тлумаченням Конституційного Суду України «... правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ»¹⁶.

Друга точка зору полягає у тому, що до органів, які здійснюють правосуддя, віднесені не лише суди, а й органи, що сприяють здійсненню правосуддя, зокрема, органи досудового розслідування, прокуратури, органи, які виконують судові рішення (С. Є. Дідик, Н. Р. Ємеєва, Л. В. Лобанова, В. О. Навроцький та інші)¹⁷. Так, В. О. Навроцький підкреслює, що суд, як і будь-який державний орган, не є самодостатнім і не може діяти без взаємодії з органами, які готують кримінальні справи до судового розгляду (дзнання та досудового слідства, прокуратури) та які займаються виконанням судових рішень. Об'єктивність, справедливість та законність правосуддя не може бути забезпечена, якщо вказані органи будуть діяти неправильно, вчинятимуться посягання на їх діяльність¹⁸. За такого широкого розуміння правосуддя правоохоронні органи потрібні відносити до кола тих органів, які його здійснюють.

Згідно з Законом України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» зазначено, що правоохоронні органи – це органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції¹⁹. А відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий значно пізніше, зазначається, що «правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій»²⁰. Очевидно, що формулювання поняття правоохоронних органів за допомогою т.зв. відкритого переліку дає змогу відносити до числа таких органів велику кількість державних інституцій, які виконують відповідні функції. На нашу думку, правоохоронні органи не належать до тих, що здійснюють правосуддя у державі, вони лише покликані сприяти цьому. Як вдало зазначає М. І. Бажанов, діяльність органів дзнання, слідства і прокуратури не є правосуддям, а лише спрямована на сприяння його здійсненню²¹.

Дослідження видового об'єкта злочинів проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, варто розпочати з характеристики структури суспільних відносин, яка включає суб'єктів цих відносин, їх предмет, а також соціальний зв'язок. Розпочнемо з характеристики суб'єктів – учасників суспільних відносин. У теорії кримінального права домінуючою є думка про те, що ними є держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Однак повністю підтримуємо точку зору Д. С. Азарова, який вважає, що «... суспільні відносини виступають як певні зв'язки між людьми у процесі їхнього життя... тому доцільно використовувати термінологічний зворот «фізичні та юридичні особи», оскільки термін «юридична особа» охоплює всі підприємства, установи, організації та державні органи, а термін «фізична особа» – будь-яку людину (громадянина України, іноземця чи особу без громадянства)»²². Що стосується суспільних відносин у сфері діяльності органів, які провадять досудове розслідування, то зазначимо, що такими суб'єктами, з одного боку, є власне органи, які провадять досудове розслідування та здійснюють нагляд за ним. Відповідно до КПК до них належать органи дзнання, досудового слідства та прокуратури. Хоча органи прокуратури безпосередньо не провадять досудового розслідування (за винятком слідчих прокуратури), однак виконання нагляду за дотриманням законів органами дзнання та досудового слідства є однією з основних функцій прокурора у кримінальному процесі (ст. 121 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про прокуратуру», ст. 25 КПК). Також зазначимо, що, на нашу думку, суб'єктом відповідних суспільних відносин є саме органи дзнання, досудового слідства та прокуратури, а не працівники відповідних правоохоронних органів. Адже саме правоохоронні органи уповноважені, зокрема, на здійснення кваліфікації злочинів, кримінально-процесуальні норми визначають межі повноважень не окремих працівників, а органів, що здійснюють досудове розслідування. З іншого боку, суб'єктом суспільних відносин, крім правоохоронних органів, які провадять досудове розслідування, є особи, щодо яких здійснюється кримінальне судочинство (наприклад, особа, щодо якої порушена кримінальна справа, підозрюваний). Учасники суспільних відносин, що порушуються в результаті вчинення конкретних злочинів проти правосуддя, які вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, підлягають уточненню та більш детальної характеристики.

Предметом суспільних відносин у теорії права визначають все те, з приводу чого або у зв'язку з чим виникають та існують самі ці відносини. Предметом суспільних відносин групи злочинів, яка аналізується у статті, є діяльність правоохоронних органів щодо провадження досудового розслідування.

Ще один елемент суспільних відносин – соціальний зв'язок – традиційно розуміється як зміст самих відносин, як певна взаємодія, певний взаємозв'язок суб'єктів. Важливо зазначити, що соціальний зв'язок не повинен ототожнюватися з самими суспільними відносинами. Взаємозв'язки суб'єктів характеризуються наявністю у них взаємних прав та обов'язків, які закріплені у кримінально-процесуальному законодавстві. Зокрема, обвинувачений має право знати, в чому його обвинувачують; давати показання з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитися давати показання і відповідати на запитання; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання; ознайомлюватися після закінчення досудового слідства або дізнання з усіма матеріалами справи; брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції; заявляти відводи; подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду, а за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки (ч. 2 ст. 43 КПК України). Знову ж таки, конкретні права та обов'язки учасників суспільних відносин потрібно з'ясувати, даючи характеристику основним безпосереднім об'єктам злочинів проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування.

Отже, видовим об'єктом злочинів проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування, є суспільні відносини, які виникли та існують у процесі діяльності правоохоронних органів, які провадять досудове розслідування. Саме з такого розуміння видового об'єкта злочинів проти правосуддя, які вчиняються працівниками правоохоронних органів під провадження досудового розслідування, необхідно виходити, визначаючи основні безпосередні об'єкти злочинів, які включені у цю групу.

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право: в 2 т.: Часть Общая: [лекции]. – М., 1994. – Т. 1. – 380 с.

² Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М., 1960. – 229 с.; Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980. – 248 с.; Тацый В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х., 1988. – 198 с.

³ Готін О. М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності: [монографія]. – Луганськ, 2004. – 288 с.; Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): [монографія]. – К., 2006. – 573 с.

⁴ Винокуров В. Н. Объект преступления: теория, законодательство, практика. – М., 2010. – 224 с.; Гаврик С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. – К., 2002. – 634 с.

⁵ Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: [монографія]. – К., 2008. – 352 с.

⁶ Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты. – М., 2002. – 208 с.; Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.

⁷ Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: [монографія]. – К., 2004. – 280 с.

⁸ Зателепин О. К. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.

⁹ Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 108–112.

¹⁰ Федоров М. И. Понятие объекта преступления по советскому уголовному праву // Ученые записки Пермского университета. – Т. 11. – Кн. 2. – Пермь, 1957. – С. 181, 190–191.

¹¹ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): [монографія]. – К., 2006. – С. 44.

¹² Фролов Е. А. Спорные вопросы учения об объекте преступления: [сб. ученых трудов]. – Свердловск, 1969. – Вып. 10. – С. 206.

¹³ Тацый В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х., 1988. – С. 67.

¹⁴ Кругликов Л. Л. Еще раз к вопросу о делении объектов по вертикали // Материалы VI российского конгресса уголовного права «Уголовное право: истоки, реали, переход к устойчивому развитию» (26–27 мая 2011 года). – М., 2011. – С. 109.

¹⁵ Бігун В. С. Правосуддя як мета та мета правосуддя (до питання про філософію правосуддя) // Держава і право. Серію «Юридичні і політичні науки». – 2010. – Вип. 46. – С. 13; Маляренко В. Т. Правосуддя // Юридична енциклопедія. – К., 2003. – Т. 5. – С. 50.

¹⁶ Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 2007 року № 44-з / Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=vz43u710-97.html> – Заголовок з екрана.

¹⁷ Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2009. – С. 32; Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов: дисс. ... кандидата юр. наук: 12.00.08. – М., 2006. – С. 20; Преступления против правосудия / Под ред. А. В. Галаховой. – М.: Норма, 2005. – С. 30; Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій]. – К., КОО, 2000. – С. 527.

¹⁸ Навроцький В. О. – Там само. – С. 528.

¹⁹ Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

²⁰ Про основи національної безпеки України Закон України від 19 червня 2003 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

²¹ Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть Особенная / [А. Я. Светлов, М. И. Бажанов, В. В. Стаишис и др.]; отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Стаишис. – К., 1985. – С. 20.

²² Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): [монографія]. – К., 2007. – С. 57.

Резюме

У статті висвітлюються різні погляди науковців щодо віднесення правоохоронних органів до числа тих, які здійснюють правосуддя. На підставі аналізу законодавства доведено, що правоохоронні органи правосуддя не здійснюють правосуддя. Охарактеризовано структурні елементи суспільних відносин видового об'єкта злочинів проти правосуддя, що вчиняються працівниками правоохоронних органів під час провадження досудового розслідування.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, правосуддя, працівники правоохоронних органів, правоохоронні органи, видовий об'єкт, суспільні відносини.

Резюме

В статье рассматриваются разные точки зрения ученых относительно отнесения правоохранительных органов к числу осуществляющих правосудие. На основании анализа законодательства доказано, что правоохранительные органы не осуществляют правосудие. Охарактеризованы структурные элементы общественных отношений видового объекта преступлений против правосудия, совершаемых работниками правоохранительных органов во время досудебного расследования.

Ключевые слова: преступления против правосудия, правосудие, работники правоохранительных органов, правоохранительные органы, видовой объект, общественные отношения.

Summary

The article deals with different points of view of scientists regarding allocation among law enforcement agencies to administer justice. Based on analysis of legislation proved that the police do not administer justice. We characterize the structural elements of the social relations of specific object of crimes against justice committed by law enforcement officers during pre-trial investigation.

Key words: crimes against justice, justice, law enforcement, law enforcement, specific object, public relations.

Отримано 29.05.2012

А. Г. ВАЩЕНКО

Анна Григорівна Ващенко, аспірант Національного технічного університету України «КПІ»

**ЧИ МАЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА
СТАН ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ЗАПОДІЯННЯ НИМ СОБІ СМЕРТІ?**

Питання відмежування умисного опосередкованого вбивства від доведення до самогубства за такою ознакою, як психічний стан потерпілого під час заподіяння собі смерті, у сучасній науковій літературі висвітлено досить розмито. С. Д. Шапченко та С. С. Яценко стверджують, що доведення до самогубства особи, яка внаслідок свого душевного стану не могла певною мірою оцінювати власні дії, слід розцінювати як умисне опосередковане вбивство. Потерпілим від такого злочину може бути лише повнолітня особа, яка усвідомлює значення власної поведінки та має можливість керувати нею. З ними погоджуються М. І. Бажанов, В. В. Сташис, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк¹.

На нашу думку, дане твердження кореспондується з наступним визначенням умисного опосередкованого вбивства як одного з видів убивства умисного. Умисним опосередкованим вбивством визнається використання для завдання смерті потерпілому сил природи чи спричинення потерпілому душевної травми, внаслідок якої він позбавляє себе життя. У даному визначенні особливий інтерес викликає твердження про спричинення потерпілому душевної травми, внаслідок якої він позбавляє себе життя². Ці твердження нібито існують самі по собі. Вказані науковці не співвідносять їх між собою, висуваючи їх у якості двох незалежних одна від одної аксіом. Однак вважаємо, що співвідношення між ними існує. Саме у ньому, тобто у стані потерпілого, за якого він заподіює собі смерть, і полягає одна з основних ознак, згідно з якою можливо здійснити відмежування умисного опосередкованого вбивства від доведення до самогубства. Звернемося детальніше до самого визначення умисного опосередкованого вбивства. Зокрема, до такого його елемента, як «спричинення потерпілому душевної травми, внаслідок якої він заподіює собі смерть». Що ж розуміє С. С. Яценко під терміном «душевна травма» і яке значення має цей термін?

Термін «душевна травма» вживається як синонім травми психічної. Психічна травма або психотравма – нервові потрясіння; емоційна дія, яка викликала психічний розлад; шкода, нанесена психічному здоров'ю людини в результаті інтенсивного впливу несприятливих факторів середовища або гостроемоційних, стресових впливів інших людей на її психіку³. Окрім цього терміна закон також оперує визначеннями «психічний розлад», «душевна хвороба» та «психічна хвороба», які він визнає тотожними терміну «душевна травма». Слід розглянути також і їх.